

Ігор Мицько (Острозький)

ЗАСНУВАННЯ ЄПІСКОПСЬКОЇ КАФЕДРИ В ОСТРОЗІ

Наскільки можу судити з доступної літератури, ще ніхто спеціально не займався дослідженням часу і обставин виникнення острозького владичого престолу.

Найдавніша згадка про луцько-острозького єпископа є в сфальшованій [9, 683-692] грамоті луцькій кафедральній церкві св. Іоана Богослова. До Коронної Мерики у Варшаві 31 грудня 1629 року [5, 1-2; 7¹, 20, 22] було вписано підтвердження князя Олександра на день св. Валентина 1498 року грамоти князя Любарта від 8 грудня 6820 (1322) року 13 індікта:

Żygmunt III etc. Oznaimuiemy etc. Podany był list y przywilei do xiąg cancelariei naszej większej, na pergaminie ruskim ięzykiem pisany, zawierający w sobie confirmatią Alexandra, xiążęcia jego mosci Litewskiego, nadania dobr pewnych Rożyszcz y wsi inszych, do niego należących, na cerkiew S. Iana Bohosłowa, w zamku Łuckiem wyssem stoiąca, czasy wiecznemi, pieczęcią tegosz xiążęcia Alexandra wiszącą woskowa obwarowany, cały, zupełny y nienaruszony; y proszono nas, abysmy ten list do act cancellariei naszej mianowanych przyiąc y wписаć rozkazali, ktorei listu confirmatiewy te są słowa:

“Млїстию Бжею и свѣое его Бгоматери• и свѣтго Иваньна Бгослова• **ѿ** Люба^рть Кгедыминови^т лу^цки^и и володимерски^и кнзь• Иґгада^т е^сми са^м в свою^и души• будучы свои^м целымъ розумо^м• хочечи душу спасти• записа^т е^сми и да^т село свое Рожысче свѣтому Иваньу Бгослову на веки вечные соборной церкви у Лу^цку з лю^дми да^нны^{ми} и бобровыми гоны по Стыру• противъ встрово^в наши^х Переделокъ и Струги• Глиме^нца и Высчопа• и Топо^нного• и Мошо^нки и Сви^нки• проти^в встрова Кобъча до Белое Горы• Стыро^м по^д Више^нки• з пу^счами з лесеы и болоты по^д лесо^м з ловы• пого^нными и всочьными ншими Жолбово^м а Чудановом• надъ Стыро^м сегда^т а стерегу^т пушы нашеое Рето^вское• почо^м в^д Печаньки бро^дку о^т

¹ Текст обляти, крім Любартового документа, подаю за [7]

граници Се^рниковъ• дорогою звечы^стою до Любецкого мосту на болоте речьки Лютышы• по половинѣ зъ Лю^бче^м гран• куды речька иде^т лѣсы• урочы^счы до Колодезько^в• пусчею• болоты голыми до Каменѣ леса• зъ леса Лютыцею по^д за^дни^и в^стро^в ншъ Росохи в Стави^сче Бобровое къ Соколю делечи по половинѣ дороги Чо^рто^рыское черѣ^з пу^счу ншю и лови^сча по^д Чо^рны^и Лесокъ ншъ• Бро^дницею берег леса по^д Белую Гору• Стыро^м за монасты^р Дубински^и а од мона^стыра ре^чкою Чо^дницею до мосту на дорозе зъ Дубисчъ до Своза• где се Чо^дница зъ Рето^вкою сходи^т• а Рето^вкою до Чыжовьки• а по то^м• пустивъши Чыжо^вку вправо• а влево Ретовъкою поступуючи• недалеко села ншого Своза• а^ж ку Пруднику идучое• уве^с ле^с Ретовъ• за Ретовъскою къ Рожы^счом на запа^д слонца до цѣркви Бжое со всѣаки^{ми} пожитка^{ми}•

Прыдаемо даемо к тому село ншое Теремное под Луцкомъ• почон в^д того копыца пры дорозе грани Теремьское• и в^д того копыца къ велико^{му} копыцу Грицевы могилы на дорогу Жуковецкую къ Бакшино^и Горе на всхо^д сло^вца зъ имени грани Ли^счиньское• а в^т Бакъшины Горы до дороги Ли^счиньское• а тою дорогою до пере[х]ре^сного гости^нца зъ Луцка до Ольки• а покинувъши го^стинецъ Олы^шский вправо• а другую доро^{гу} до По^ддубецъ поехати гости^нцомъ• которы^и иде^т до Ко^кко^в ку полуно^счы• у того гости^нца кгрунтъ Тереме^сски^и на лево^и руце• а по право^и По^ддубецъ^и• просто ку го^сти^нцу до Жыдичина в^д Ольки• А покинувъши гостине^ц Ко^кковъски^и• взяти влево гости^нце^м до Жыдичина на запа^д ле^ни^и по лево^и руце Тереме^сски^и а едучи дорогою зъ пол мили на запа^д зи^мны^и на гостинецъ Лу^цки^и поле^ски^и• а в^дто^д до дороги• котора^и иде^т зъ Жыдичина до Крупн^и• прозываемое Остро^зское по половицы зъ Яровицею по лево^и сторо^не Теремьское.

Паки же спа^дне^шого ради в^д правованѣ хвалы Бжое• пры цѣркви соборно^и• даемо на^дто по^д Остро^гому^ж гдну в^тцу владыце и воспры^мнико^м его село нше Бу^счу зъ двори^счом Бор^счовски^и• Мезочъ Малы^и и Велики^и• Будоро^ж Пивче и Точывеки• как се въ себе шыроко и до^лго має^т до Туровы Могилы зъ леса^{ми} подъ Ду^бно на две мили и ку Дерманю зъ гаями• ловами и зо всѣаки^{ми} пожит^ка^{ми}•

Тыи вси села в^т на^с ку цѣркви Бжои приданые має^т держати гднъ бжомоле^и ншъ Климе^нты^и• владыка лу^цки^и и в^стро^зски^и и вси наступьники его вѣчно и непорушоно• а за на^с и чада нша Гда Бга молити и в добромъ по^сполитом вкупе зъ сынъклито^м ншимъ• во пер^вы^х тако па^сты^р и в^тецъ ншъ• при на^с и пры совета^х кнзевъ и бов^р

товий документ являє собою створений на початку XVII ст. фальсифікат. Не існувало і підтвердження грамоти великим князем литовським Олександром, оскільки у 1498 році місцевим владикою був не Єфрем, а Кирило [18, 61-70; 8, 71-72]. На підставі достовірних джерел В. Щербаківський висунув цілком обґрунтовану гіпотезу про те, що річна дата підроблена, натомість оригінальними є індікт, місячна та денна дати. Тобто, документ з’явився 8 грудня 1383 року (за світським січневим новим роком). Проаналізувавши ще й мову пам’ятки дослідник ствердив, що “в основу этой фальсифицированной грамоты легла подлинная грамота Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова на села Рожище и Теремное, данная, может быть, в 1383 году, вообще, в конце княжения Любарта, но ни в каком случае не в 1321 году” [18, 70]. Появу документу незадовго до смерті володаря підтверджувала традиційна в таких випадках фраза: “изгадал есми сам^о своєю души, будучы своим цельмь разумом, хотечи душу спасти”. Що князь помер невдовзі після написання грамоти свідчить фрагмент вкладного запису з луцького Псалтиря: “В лѣтѣ 6892 писаны быша книги сиа въ градѣ Луоцки первого лѣтѣ по смерти князя великого Дмитрия Кедиминовича при княженъи дѣтии кю Федоту, Лазору, Семену, при епѣтѣ Луоцкомъ Иванѣ. Скончаны же быша книги сиа мѣца авгуѣ въ 4 днь” [13, 349].

М. Грушевський звернув увагу, на те, що заключна частина документа – де наголошується на потребі церковної єрархії перебувати дорадниками при правителях, говориться про заснування шкіл (“дидаскалію”), право ставропігії – відбиває проблеми, актуальні для луцько-острозької уніатської катедри початку XVII століття.

Виникнення фальсифікату вчені пояснюють тим, що В.-К.Острозький присвоїв приострозькі володіння кафедри (Бушу, Борщівку, Мізоч Малий і Великий, Будораж, Півче, Точевики). На тій підставі, що свого часу ці маєтності подарували церкві його предки [17, 250-254; 15, 46-51], він відібрав їх від єпископа Іони (Борзобагатого-Красенського), з яким конфліктував, згодом – від владики Кирила (Терлецького), коли той перейшов до проунійного табору. Маєтності вже ніколи не повернулись до кафедри, ними заволоділи спадкоємці В.-К.Острозького. Уніатська луцько-острозька єрархія безрезультатно вела довготривалі судові справи². Саме для них і була створена ця підробка.

² У сумарії документів за 1528-1636 роки, які стосувались підострозьких володінь владичтва, першим згадано «1528 Przywiley oycu Makaremu na władctwo

У свою чергу і інша сторона, правдоподібно, родина спадкоємців частини Острожчини князів Заславських, підготувала для судів “свою” грамоту, використавши текст першого фальсифікату. За нею князь Любарт нібито записав згадані села острозькому замкові. Повний її текст виявити не вдалось, мені відома лише анотація краєзнавця Юзефа Дуніна-Карвіцького. У статті він принагідно відзначив, що в своєму родовому архіві в Мізочі *znajdujemy ślady* же: „Roku od stworzenia Swiata 6830 Indicta siódmego, od Narodzenia Chrystusa Pana 1322 d. 20 Decembris” Lubart Gedyminowicz, ks. łucko-włodzimierski, nadaje jako fundusz do zamku ostrogijskiego dobra pod Luckiem: Rożyszczce i Teremne, a pod Ostrogiem: siola: Buszcę z dworzyszczem Borszczowieckiem, M.[izocz] Wielki, M.[izocz] Mały, Buderaz, Piwczce, i Toczewiki, który to fundusz Aleksander, w. ks. litew. w Grodnie 1498 r. aprobował. Fundusz ten do akt metryki koronnej d. 31 marca 1629 r. w Warszawie przyjęty” [22, 513].

Як бачимо, “князівські” фальсифікатори свою грамоту навмисно датували вже пізнішим часом – 20 грудня, на противагу 8 грудня, даті першої підробки. Цим самим, ніби визнаючи автентичність тексту “кафедрального” фальсифікату, вони мали на меті ствердити правомочність свого акту, як пізнішого за часом надання Любарта.

Церковна сторона в судових справах (1598 р.) про приострозькі маєтності виражалась про час їх отримання не конкретно, в загальних фразах: “добра епископства Луцкого церковные, стародавнее уживанье до епископии Луцкое прислухающее, которыхъ епископове Луцкие, предкове его милости (владыки К. Терлецького – *І.М.*) и капитула церкви головное Луцкое Светого Иоанна Богослова за давныхъ часовъ, и теперешний его милость епископъ, и мы капитула тоежь церкви головное Луцкое Светого Иоанна Богослова въ уживанью и спокойномъ держанью были есмо” [5, 225]. І це вона стверджувала при наявності конкретних відповідних документів. Вони не збереглися, але їх анотації фігурують у двох інших архівних справах. Так, при передачі луцької кафедри новопоставленому владіці Кирилові Терлецькому у 1585 р. згадані грамоти, які забрали родичі попереднього владыки. Серед них були: “Привелей головний великого князя Любарта на церковь соборную святого

Łuckie dany». Можна припустити, що в його тексті, який не зберігся, говорилось про приналежність цих сіл до луцької кафедри, але не вказувалось звідки вони надійшли. Як підмітив І. Тесленко [15, 52], в цьому документі чомусь не згадано Любартової грамоти.

Иоана Богослова, который тую церковь соборную фундовал, где и гроб его въ той церкви и теперь есть,... привилей на Рожисче, ... привилей на Терньки и Сядмерты, ... привилей на имения подострозские” [4, 206-207]. Натомість 22 листопада 1628 року був виданий королем позов на суд Яроша Терлецького, який після смерті в 1605 році владика Кирила Терлецького забрав до себе єпископальний архів, в якому, зокрема, були: “привилей фундуш князя великого Литовского Любарта, наданье до епископии Луцкое добръ Рожищъ зъ приселки, зъ описаньемъ въ томъ привилею границъ... Привилей на Теремное, и листы старые граничные... Привилей старый, наданье вѣчными часы на епископию Луцкую: села Будоража подъ Острогомъ, зъ дворищами любо селищами, пуцею Пинчемъ, Точивеками, Мезочомъ Великимъ, Мезочемъ Малымъ, Борщовкою, также и на дворъ въ замку Острозскомъ окольномъ” [3, 269].

Як бачимо, “кафедральний” фальсифікат був укладений на підставі трьох різних оригінальних актів – на Рожище, Теремне (і Сядмерти! – *І.М.*), 7 підострозьких сіл. Що ж стосується запису про “привилей головний великого князя Любарта на церковь соборную святого Иоана Богослова, который тую церковь соборную фундовал, где и гроб его въ той церкви и теперь есть”, то ця незбережена грамота, судячи з титулу правителя, не була використана фальсифікаторами і невідомо, який був її зміст³.

Не виключено, що князі Острозькі та їх спадкоємці князі Заславські також мали якісь документи про надання кафедри згаданих підострозьких сіл. Можливо, їх зміст не дозволяв залучити до судових справ, оскільки в них прямо говорилося про навічну передачу церкви згаданих маєтностей.

Отже, згадки у Любартовій грамоті про острозьку кафедру під 1322 та 1498 рр. не є достовірними. П. Строев стверджує, не посилаючись на джерела, що вже єпископ Іона (1491 – 1495) першим носив титул владика луцького і острозького⁴ [14, ствп. 1043; 18, 69; 9, 690; 6, 112-113, 191-194]. Однак за доступними мені матеріалами XV-початку XVI ст. сталося це лише за його наступника Кирила:

³ В досліджуваній грамоті Любарт іменується як «луцкий и володимерский князь», а не як великий князь. Б.Флоря [17, 250-251] вважає на підставі цієї згадки, що луцьке єпископство припинило, після XIII ст., своє існування і власне князь Любарт його відновив (фундував). Однак фундувати означає, насамперед, забезпечити якусь інституцію маєтностями чи привілеями.

⁴ Списки луцьких і луцько-острозьких ієрархів досліджуваного періоду наведені у роботі: [6].

“влдика луцкий Феодосий” (1438, 1446) [20, 35, 43], “влдыка луцкий Ефремей” (1446, 1451) [19, 5, 7], “влдѣѣ луцкому Олѣксѣю” (1475) [20, 71], “влдыка луцкий Юрофей” (1483) [20, 82], “влдыка луцкий Никифор” (1487) [20, 87], “влдка луцкий Йона” (1491) [20, 95], “владыки луцкого Кирила” (4 липня 1494) [20, 95], “влдыка луцкій Кирилъ” (1503) [1, 350] “влдка луцкий Кирил” (1505) [20, 131], “влдка Лоуцкій и Острозьскій Кврилль” (1509) [12⁵; 11, свп. 1-18], “влдыка луцкий Кирил” (1511, двічі) [19, 91, 92], “влдыка Луцкий и Острозский Кирил” (1522, двічі) [18, 216, 218], “влдыка... Луцкій Кирил” (1522) [19, 238], “вдыце Луцкому Кирилу” (1523) [19, 248], “владыка Луцкый Остроскій Кирилъ” (1525) [2⁶, 8; 24, 24], “вдыце Луцкому Пахнотею” (1527) [19, 318], “нареченый епископ Луцкій Антоней” (1534) [19, 473]. Надалі владыки все частіше іменуються і другим титулом, зокрема, через конфлікти з князями Острозькими та потребою таким чином задекларувати наявність цієї кафедри та претензій до її маєтностей.

У т.зв. Волинському короткому літописі (який під 1515 роком закінчується прославленням К.-І. Острозького) під 7003 (1493) роком йдеться про вибір підлитовськими православними владиками Київського митрополита архимандрита Макарія. В цьому взяв участь і єпископ “луцкий Иона” [10, 123]. “Того же лѣта преста-вися єпископ луцкий Иона... Того же лѣта поставлен єпископом граду Луцку Кирилъ” [10, 123]. Владика “Кирил луцкий” фігурує в цьому ж літописі під 7008 (1503) роком [10, 125].

На вільнюському соборі Київської митрополії, що відбувся у Вільнюсі 1509 р., “Лоуцкій и Острозьскій Кврилль” [12; 11, свп. 1-18], згадується серед інших ієрархів, які посідали дві кафедри, тобто володимиро-берестейського Васіяна, полоцько-вітебського Євфимія, турово-пінського Арсенія.

З наведених даних бачимо, що вперше достовірна згадка про острозьку кафедру фігурує в документі православного собору 1509 року. Найправдоподібніше, її заснування відбулося напередодні цього з'їзду православної єрархії Великого князівства Ли-

⁵ Ця публікація рішення собору була здійснена за оригінальною грамотою, яка до наших часів не збереглась. Стародрук був покладений в основу найповнішої публікації. Див.: [11, Свп. 1-18].

⁶ Тут документ датований 29 вересня 1449 року. Однак, насправді, враховуючи згаданих в ньому осіб та їх посади, 13 індікт припадатиме при січневному новому році на 1525 рік. Адже згаданий у документі луцький староста Федір Михайлович Чорторійський (†перед 1542) перебував на цьому уряді в 1522-1542 роках [24, 24]. Натомість Кирило займав кафедру від 7003/1495 до смерті в 1526 році.

товського та Польського Королівства. Адже собор був проведений за участю і допомогою князя К.І. Острозького [16, 27], найбільшого магната держави. Лише він, будучи в особливій ласці у великого князя литовського Зигмунта, зміг би добитись апробації такого церковно-адміністративного рішення для свого родоначального граду. Правдоподібно, десь напередодні князь фундував згадані приострозькі села новій кафедрі⁷. У 1521 р. [23, 89] К.І. Острозький звів для неї Богоявленський собор, одну з найімпозантніших храмів того часу.

Джерела та література

1. Акты Западной России. – СПб., 1846. – Т. 1.
2. Акты Литовской Метрики. – Варшава, 1896. – Т. 1.
3. Археографический сборник документов, относящихся к истории Северо-Западной Руси. – Вильно, 1867. – Т. 1.
4. Архив Юго-Западной России. – К., 1859. – Ч. 1. – Т. 1.
5. Архив Юго-Западной России. – К., 1883. – Ч. 1. – Т. 6.
6. Блажейовський Д. Ієрархія Київської Церкви (861-1996) / Д. Блажейовський. – Львів, 1996.
7. Грамоти XIV ст. / [Упорядник М. М. Пешак]. – К., 1974.
8. Грушевський М. Коли сфабрикована грамота Любарта Луцькій катедрі? / М. Грушевський // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. – Львів, 1906. – Т.70.
9. Купчинський О. Акти та документи Галицько-Волинського князівства XIII – першої половини XIV ст. [Дослідження, тексти] / О. Купчинський. – Львів, 2004.
10. Полное собрание русских летописей. – М., 1980. – Т. 35.
11. Русская историческая библиотека. – Т. 4. / Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб., 1878. – Кн. 1.
12. Соборъ в бгоспсаемомъ градѣ Вильни бывшій. – Львів, 1614. – Арк. Д.
13. Столярова Л. В. Свод записей писцов, художников и переплетчиков древнерусских пергаменных кодексов XI-XIV веков / Л. В. Столярова. – М., 2000.

⁷ Першим з роду Острозьких, про кого відомо, що він зробив надання церкві, був Федор Данилович, син засновника Острозької династії. На це натякає грамота (підроблена ?) синів князя Любарта та його вдови: «Се азъ князь великий Федот, з братом своим Лазаром и Семеном и зъ маткою своею Ольгою, дали есмо грамоту на том князю Федору Данилеевичу пгжож нам не уступатиса у его отчизну и у его служебные и по его животе што дасть церквам и кому ншпо дасть, нам в то не вступатиса. а кто на тое поступить, тот увѣдается с нами перед Богомъ и зъ его душею» ([20, 8]. Вона наявна вже в сумаріупі масткових документів роду 1539 р.).

14. Строев П. Списки иерархов и настоятелей монастырей российской церкви. – С.-Петербург, 1877. – Ствп. 1043.

15. Тесленко І. Інкorporація підострозьких володінь Луцької єпископії до Острозької волості в останній чверті XVI ст. / І. Тесленко // Релігія і церква в історії Волині. Збірник наукових праць / [Ред. В. Собчук]. – Кременець, 2007. – С. 46-51.

16. Уляновський В. Відоме і невідоме з біографії та діяльності князя К.І.Острозького / В. Уляновський // Острозька давнина. Дослідження і матеріали. – Львів, 1995. – Т. 1.

17. Флоря Б. Н. Две грамоты князя Любарта (о луцкой епископской кафедре в первой половине XIV в. / Б. Н. Флоря // Древнейшие государства Восточной Европы. – М., 2000.

18. Щербаковский Д. Фундушевая запись князя Любарта луцкой церкви Иоанна Богослова 1322 / Д. Щербаковский // Чтения исторического общества Нестора летописца. – Киев, 1905. – Т. 18. – Вып. 3/4. – С. 61-70.

19. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / [Gorczak B]. – Lwów, 1890. – Т. 3.

20. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie / [L.-Radziwiński Z., Skobelski P., Gorczak B]. – Lwów, 1887. – Т. 1.

21. Dunin-Karwicki J. Z zamglonej i niedawno minionej przeszłości: wołyńskie opowiadania historyczne / J. Dunin-Karwicki. – Warszawa, 1901.

22. Dunin-Karwicki J. Mizocz // Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – Warszawa, 1885. – Т. 6.

23. Łuszczkiewicz Wł. Ruina Bohojawleńskiej cerkwi w zamku ostrogskim na Wołyniu / Wł. Łuszczkiewicz // Sprawozdania Komisji do badania historii sztuki w Polsce. – Kraków, 1886. – Т. 3.

24. Wolff J. Książowie litewsko-ruscy od końca czternastego wieku. / J. Wolff. – Kraków, 1895.